
Kur'ân-ı Kerîm'de Seyr u Sülûk: Ahmed İbn Acîbe'nin Tefsirinde

Süleyman Derin

İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, 344 sayfa.

Seyr u sülûk, Hakk'a ulaşma gayesiyle bir mürşidin rehberliğinde çıkarılan mânevî bir yolculuk¹ olup şeyh-mürîd arasındaki ve mürîdlerin kendi aralarındaki ilişkiler, tekke hayatında uyulması gereken kurallar, tasavvuf yolunda ilerlemek için kullanılan yöntemler, bu esnada yaşanan tecrübeler gibi tasavvufî düşüncenin bütün pratikleri ile ilişkili bir kavram; bir anlamda tasavvufun hayata bakan yönü, diğere bir ifadeyle de yaşanan tasavvuftur.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Prof. Dr. Süleyman Derin'in bu çalışması, Mağripli bir Şâzelî şeyhi olan ve seyr u sülûkün bütün esaslarını Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle belirlemeye çalışan Ahmed İbn Acîbe'nin (ö. 1224/1809) ilgili âyetleri tefsir ederken ortaya koyduğu esasları belli bir düzen içerisinde okuyucuya sunmaktadır. Yazar, bu tefsiri esas alarak İbn Acîbe'nin seyr u sülûk anlayışını ve bu anlayışa hangi âyetleri nasıl yorumlayarak ulaştığını ortaya koymakta, zaman zaman onun diğere eserlerinden de istifade etmektedir.

Sûfilerin gerek teorik gerek pratik bütün meselelerini Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle çözmek için pek çok tefsir yazdıklarını ve cevap aradıkları meselelerin hepsinin cevabını Kur'an'da bulmayı sülûkte kemale ermenin göstergelerinden saydıklarını ifade eden yazar, bu tefsirin öneminin özellikle tekke hayatının pratik sorunlarına cevap veriyor olmasından kaynaklandığını söylemekte (s. 13), tekke hayatını Kur'ânî gözle değerlendiren tefsirlerin sayısının pek fazla olmadığına dikkat çekmektedir (s. 81). Tefsirin bu önemini fark eden

1 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), s. 312.

Derin, bu tefsir üzerinde müstakil bir çalışma yapmanın faydalı olacağını düşünerek böyle bir çalışma yapmaya niyet etmiştir (s. 13).

Kitap kısa bir “Giriş” ile dört bölümden meydana gelmektedir. “Giriş”te İbn Acîbe’nin tefsiri üzerine yapılan akademik çalışmalar hakkında bilgi verilerek bu çalışmanın diğerlerinden farkı ortaya konmaktadır. Buna göre bu tefsir üzerine biri Türkçe, diğeri Arapça olmak üzere iki doktora tezi bulunmaktadır. Türkiye’de hazırlanan tez Mahmut Ay² tarafından yazılmış olup bu eseri tefsir ilmi açısından incelemekte, bunun yanı sıra İbn Acîbe’nin hayatı ve eserleri hakkında da bilgi vermektedir. Diğer çalışmanın sahibi olan Hasan Azzûzî³ ise konuya daha geniş bir açıdan yaklaşmakta, müellifin hayatını, eserlerini, tasavvufi şahsiyetini inceledikten sonra eseri işârî tefsir açısından ele almaktadır. Değerlendirmesini yaptığımız eserde ise bu iki çalışmadan farklı olarak İbn Acîbe’nin tefsirinden hareketle onun sadece seyr u sülûk ve tekke hayatıyla ilgili görüşleri belli bir düzen içerisinde ortaya konulmaktadır.

“Birinci Bölüm”de, İbn Acîbe’nin *Fehrese*⁴ isimli otobiyografisinden hareketle eğitimi, tasavvufa yönelmesi, seyr u sülûk esnasında yaşadıkları, seyahatleri, hapse girmesi, tarikat silsilesi, yaşadığı dönem ve eserleri gibi hayatının çeşitli yönleri hakkında bilgi verilmektedir. Renkli bir kişiliğe sahip olan İbn Acîbe’nin hayatı ile ilgili özellikle birkaç husus dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, küçük yaşından itibaren ilme son derece düşkün olması, hatta kendisini hocasının “ey mecnun, ey meczup” diye hitap etmesine sebep olacak kadar ilme kaptırılmış olması ve zâhirî ilimlerle meşgul olmayı kişinin gaflet dönemindeki en hayırlı meşgale olarak görmesidir. Bir diğeri, âlim olması sebebiyle insanlar tarafından son derece hürmet edilen biri iken, tasavvufa yöneldikten sonra insanların onu terketmesi; ailesinin onu vazgeçirmek için elinden geleni yaptığı halde muvaffak olamayınca sanki ölmüş gibi yas tutması, komşu kadınların da evlerine gelerek eşine tâziyede bulunmalarıdır. İbn Acîbe’nin nefsini yenebilmek için şeyhinin emriyle dilencilik yapması ve sokakları süpürmesi, şeyhi emretmediği halde sokaklarda su satması da onun sülûk sürecinde ne gibi meşakkatlere katlandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Eserin en uzun bölümü olan “İkinci Bölüm”, “İbn Acîbe’nin Tefsirinde Seyr u Sülûk” başlığını taşımaktadır. Burada İbn Acîbe’nin seyr u sülûk anlayışı

2 Mahmut Ay, *Kur’an’ın Tasavvufî Yorumu: İbn Acîbe’nin el-Bahru’l-Medid Adlı Tefsiri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011).

3 Hasan Azzûzî, *eş-Şeyh Ahmed b. Acîbe ve menhecühû fi’l-tefsir* (Rabat: Vizâretü’l-evkâf ve’ş-şuûni’l-İslâmiyye, 1422/2001), I-II.

4 İbn Acîbe, *el-Fehrese*, haz. Abdülhamîd Sâlih Hamdân (Kahire: Dârü’l-garbi’l-Arabî, 1990).

çeşitli yönleriyle ortaya konmakta, sülûkün önemini, hedeflerini, kullandığı metotları, sülûk esnasında geçilen makamları vb. konuları hangi âyetlerden hareketle nasıl delillendirdiği gösterilmektedir. Bu bölümde çok fazla konu ele alındığından, biraz dağınık bir görünüm arz etmektedir. Bazı başlıklar dırmalarda da hatalar göze çarpmaktadır. Meselâ “Sülûke Başlama, Bey’at” başlığı altında “1.” denilerek bir alt başlık belirlenmiş, bu da kendi içinde “a., b., c. ...” diye alt başlıklara ayrılmıştır. Fakat bu başlığın ikincisi gelmemiştir. Benzer problemler eserin “Dördüncü Bölümü”nde de göze çarpmaktadır. Yine bu bölümde “Sülûk Metodlarında Ayrılık” başlığı altında bulunan “Seyr u Sülûkün Amellere Bakışı”, “Sülûk ve Fıkıh” gibi başlıklar üst başlık ile çok ilgili görünmemektedir. En azından bu konuların niçin bu üst başlık altında incelendiğine dair bilgi verilmesi daha uygun olurdu. Ayrıca “Sülûk ve Fıkıh” başlığı altında incelenen namaz, oruç, infak ve hac konuları “Seyr u Sülûkün Amellere Bakışı” başlığı altında ele alınabilirdi. Bir diğer husus, İbn Acîbe’nin altı çeşit sabırdan bahsettiği ifade edildiği halde, sadece beş çeşidinin sayılmış olmasıdır (s. 179). Bu bölümle ilgili değinmek istediğimiz bir diğer husus da “Seyr u Sülûkün Makâmı” konusudur. Bu makamlarla ilgili olarak İbn Acîbe’nin zaman zaman gerçekten ilginç ve özgün yorumlar yaptığını görmekteyiz. Meselâ, bu makamları aşmanın zannedildiği kadar zor olmadığını, ihlâslı bir sâlikin bunları kolayca aşabileceğini; ancak kendine güvenerek yolu zorlaştırmaya çalıştığı takdirde sülûkünü tamamlayamayacağını düşünmesi ve bunu onlar kolayca seyahat ettikleri şehirlerin arasının uzaklaştırılması için Allah’a dua etmişlerdir. “Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır, dediler ve kendilerine yazık ettiler” (Sebe 34/19) âyetine dayandırması onun bu tevillerinden biridir (s. 168). Yine Hakk’a giden yolda makamlar olduğu gibi, şeytanın yolundan gidenler için de “negatif makamlar” olduğundan bahsetmesi, farklı bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır (s. 168). Bununla birlikte sık sık makamlar konusunda diğer sûfilerin görüşlerine benzer görüşler serdettiğini ve farklı bir şey söylemediğini görmekteyiz. Kitapta konuyu uzatmamak adına bunlar üzerinde fazla durulmadan yalnız farklı, özgün veya çok bilinmeyen yorumlara yer verilmesi daha uygun olabilirdi.

Eserin “Üçüncü Bölüm”ünde şeyh/mürşid konusu ele alınmakta, yazar bu iki kelimeyi eş anlamlı olarak kullandığını belirtmektedir. Burada İbn Acîbe’nin dikkat çeken birkaç yorumuna yer vermek istiyoruz. Meselâ, mürşidlerin her devirde var olduğuna inanan İbn Acîbe, bunu Bakara sûresinin 106. âyetinde Allah’ın bir âyeti neshettiğinde, yerine benzerini veya daha iyisini getirdiğini ifade etmesinden hareketle delillendirmekte, burada geçen âyetin “şeyh” olduğunu söylemektedir (s. 217). Bir kimsenin mürşid olabilmesi

için biri kendi mürşidi diğeri tasavvuf yolunda ehil bir kimse olmak üzere iki şahit getirmesi gerektiğini savunan İbn Acîbe bunu da “İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun. Şahitliği Allah için yapın” (Talak 65/2) âyetinden çıkarmaktadır. İbn Acîbe’ye göre âyette zikredilen iddetin sona ermesi, sülûkün tamamlanmasını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Kur’an’da şahit tutmakla ilgili pek çok âyeti de bu konuyla irtibatlandırmaktadır (s. 221). İbn Acîbe’nin Kur’an’da yer alan “hablullah”, “ülû’l-emr”, “rabbâniyyûn”, “borcu affeden zengin”, “zırh ustası” gibi bazı kavram ve ifadelere “mürşid” anlamı vermesi de göze çarpan diğer yorumlarıdır.

Eserin dördüncü ve son bölümü “Sâlik” başlığını taşımaktadır. Burada sâlikin özellikleri, sülûk esnasında dikkat etmesi gereken hususlar, sâliklerin çeşitleri gibi konular yer almaktadır. Bu bölümde yer alan en çarpıcı noktalardan biri İbn Acîbe’nin bazı dervişlerin halvete girerken yanlarında sopa götürerek gaflete düştüklerinde bu sopa ile kendi kafalarına vurduklarına, hatta bir kısmının kendilerini bıçakla yaraladığına dair verdiği bilgiler ve bunun “nüşûzundan korkulan kadınlar” hakkındaki âyet (en-Nisâ 4/34) ile irtibatlandırılmasıdır. Yazarın belirttiğine göre, kendisi böyle şeyleri hoş görmemekle birlikte bunları bilmenin önemli olduğunu düşünmektedir (s. 276).

Özelde İbn Acîbe, genelde ise Kuzey Afrika tasavvufu hakkında ülkemizde yeterince çalışma bulunmaması,⁵ eseri önemli kılan unsurlardan biridir. Ayrıca yazar, kendisinin de ifade ettiği üzere, bu çalışmasının neticesinde bazı önemli sonuçlar elde etmiştir. Bu sebeple alanda bir boşluğu doldurduğunu söyleyebiliriz. Yazar bu çalışma ile İbn Acîbe’nin âyetlere işârî mânalar vererek tekke hayatı ve seyr u sülûke dair ne gibi ilkeler ortaya koyduğunu tespit etmeyi ve bunu belli bir düzen içerisinde okuyucuya sunmayı hedeflemiş ve bu hedefini gerçekleştirmiştir. Akademik bir çalışmanın ürünü olan eserin dili hem rahat okunabilecek ölçüde akıcı hem de akademiktir. Birincil kaynaklara dayanan çalışmada, zaman zaman ikincil kaynaklara da atıflar bulunmaktadır. Yeri geldikçe İbn Acîbe’nin görüşlerinin Gazzâlî gibi bazı sûfilerle benzerlikleri de ortaya konmuştur. Gazzâlî’nin görüşleriyle benzerliğine bir örnek olarak her ikisinin de rü’yetullahın kişinin dünyadaki mârifeti oranında olacağı kanaatini paylaşmalarını zikredebiliriz (s. 208).

5 Bu konuda yapılan çalışmalara örnek olarak daha önce bahsettiğimiz Mahmut Ay’ın, *Kur’an’ın Tasavvufi Yorumu* ile Mustafa Salim Güven’in *Ebü’l-Hasan Şâzili ve Şâziliyye* adlı doktora tezini (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999) zikredebiliriz.

Eserde âyetlere referansta bulunulurken, sadece sûre adı ve âyet numarasına yer verildiği, sûre numaralarının belirtilmediği göze çarpmaktadır. Bu eğer bilinçli bir tercih ise “Önsöz”de belirtilmesi uygun olurdu, değilse sûre numaralarının da verilmesi daha uygun olurdu. Bilindiği üzere sûfîlerin hadis kriterleri ile muhaddislerin hadis kriterleri birbirine tam olarak uymamaktadır. Bu sebeple muhaddislerce hadis kabul edilmeyen, mevzû olduğu söylenen pek çok söz, sûfîlerce Hz. Peygamber’e atfedilerek kullanılmaktadır. Ancak akademik çalışmalarda hadisin kaynağına dair tartışmalara değinilmesinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Zira hadis dendiğinde herkes için bağlayıcılık ifade eden bir sözden bahsetmekteyiz. Oysa sûfîlerin bir sözü hadis olarak kabul etmeleri, herkes için bağlayıcı değildir. Meselâ, “Ben benim için kalbi kırık olanlarla beraberim” sözü hadis olarak nitelendirilmiş, kaynak olarak da *Keşfü’l-hafâ* gösterilmiştir. Oysa bilindiği üzere bu eser halk arasında hadis olarak şöhret bulmuş olan sözlerin hakikatte hadis olup olmadıklarını ortaya koyan bir eserdir ve bu sözün hadis olduğunu göstermemektedir. Sûfîlerin hadis olarak kabul ettikleri sözlerin değerlendirmesini yapan akademik çalışmalara müracaat edilmesi de eseri zenginleştirirdi.⁶ Ayrıca eserin sonunda kavram ve kişilerin yer aldığı bir indeks bulunması da faydalı olurdu.

Hâsılı *Kur’ân-ı Kerîm’de Seyr u Sülûk: Ahmed İbn Acîbe’nin Tefsirinde* adlı eser, Kuzey Afrika tasavvufunu, özellikle de bu tarikatın meşâyihinin tekkelerde nasıl bir eğitim modeli öngördüğünü merak edenler için önemli bir kaynak niteliğindedir. Yazarın da belirttiği üzere (s. 337), İbn Acîbe’nin diğer eserleri üzerine yapılacak çalışmalar bu eğitim modelinin daha da aydınlanmasına katkı sağlayacaktır.

Kübra Zümrüt Orhan

(Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

6 Örnek olarak şu iki çalışmayı zikredebiliriz: Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: TDV Yayınları, 2009); Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2012).